

Industrihistoria i Väst

Tidskrift för föreningen Industrihistoria i Väst

NR 2 2022 ÅRGÅNG 18

Innehåll

- 3 Ledare: Tar vi semester från industrisamhällets historia? *Mats Sjölin.*
- 4 Notiser.
- 5 AB Plast-Teknik i Göteborg. *Elisabeth Ek.*
- 12 Sjöfartsmuseet Akvariet i Göteborg öppnar efter fyra års om- och tillbyggnad. *Björn Ohlsson.*
- 14 Bokrecension: Varvsslammer. *Mats Sjölin.*
- 16 Kulturföreningen Gösta Johanssons varv. *Christine Fredriksen.*
- 24 Var med och lyft fram kvinnorna som krävde rösträtt! *Karl-Magnus Johansson.*
- 25 Hamn- och industrimiljöer i Göteborg – en kulturhistorisk inventering. *Ida Dicksson.*
- 27 Kajskjul 46, Bark & Warburg, Fiskhamnsgatan 41. *Ida Dicksson.*
- 30 Gatunamn berättar om vår industrihistoria – del 16. *Lars O. Carlsson.*
- 34 Industriarv i bild.

Tidskriften ges ut av föreningen Industrihistoria i Väst

Hemsida: www.industrihistoriaivast.net

E-post: info@industrihistoriaivast.net

Plusgiro: 126 25 70-3

Postadress: Industrihistoria i Väst, c/o Riksarkivet i Göteborg, Box 19035,
400 12 Göteborg

Ansvarig utgivare: Mats Sjölin

ISSN: 2002-2913

Redaktionskommitté: Lars O. Carlsson, Christine Fredriksen, Kenth Lärk
och Björn Ohlsson

Redaktör: Kenth Lärk

Layout: Karl-Magnus Johansson

Tryck: Typografia

Omslagsbild: Äggkoppar märkta i botten med Plast-Tekniks logga och
texten Design Forse Gnista. Foto: Elisabeth Ek.

Tar vi semester från industrisamhällets historia?

När medborgarförslaget om ett västsvenskt industrihistoriskt center behandlades önskade politikerna i Göteborg få belyst vad industrisamhället har betytt för samhällsutvecklingen, på gott och ont. De såg att ett tänkt center inte enbart skulle fokusera på teknikutveckling utan även på hur industrisamhället påverkat miljöförändringarna. Hur arbetsmiljön har förändrats och hur industrisamhället har förändrat sociala förhållanden.

Tjänstemännens återrapportering saknade kunskapsunderlag om vad industrisamhället medfört för förändringar och man ville tillsätta en särskild utredare. Men det saknades ekonomi för en sådan utredning var politikens respons. Det är uppenbart att samlad kunskap om industrisamhällets betydelse saknas i stor utsträckning.

Industrihistoria i Väst har i kontakter med utredaren erbjudit sig att

medverka till att ta fram kunskapsmaterial om industrisamhället med hjälp av sina medlemmar. En bred förankring om industrisamhällets kulturarv skulle i form av en kunskapsbildning även kunna belysa nutida och framtida samhällsutmaningar.

Frågan blir om vi vill ta lärdom av vår historia. För det är ett misstag att tro att vi kan ta semester från vår historia, lär Charles de Gaulle ha påpekat.

**Mats Sjölin är ordförande
i Industrihistoria i Väst**

Notiser

Föreningens årsmöte

Industrihistoria i Väst höll årsmöte den 25 mars. Denna gång hölls mötet på Mölndals stadsmuseum. Det var faktiskt två årsmöten som genomfördes eftersom mötet 2021 blev uppskjutet på grund av restriktioner under pandemin.

Föreningens styrelse består nu av följande personer. Ordförande: Mats Sjölin. Ledamöter: Johannes Daun, Elisabeth Ek, Christine Fredriksen, Kenth Lärk, Karl-Magnus Johansson och Björn Ohlsson. Ersättare: Margaretha Persson och Magnus Brink.

Deltagarna bjöds också på visningar av museets utställningar. Den ena utställningen har namnet »Lyx från Lindome« och handlar om den kända möbeltillverkningen. Dessutom presenterades den nya utställningen »Livet är en fest«, vilket bilden visar.

Foto: Björn Ohlsson.

Årets industriminne 2022

Svenska industriminnesföreningens utmärkelse Årets industriminne går 2022 till Abecita of Sweden AB, före detta AB Corsettindustri, i Borås. Utmärkelsen, som delades ut första gången 1995, syftar till att uppmärksamma vårt industriella kulturarv och viktiga insatser som görs för att värda och förmedla detta.

Priset motiveras av att Abecita of Sweden / AB Corsettindustri representerar en bransch som spelade en viktig roll i det moderna Sveriges framväxt efter andra världskriget.

Industriarvet har omhändertagits och tillgängliggjorts och produktionslokalerna samspelar idag med konst vars tematik anspelar på företagets textila historia.

AB Plast-Teknik i Göteborg

Elisabeth Ek

AB Plast-Teknik grundades av Rune Ström i mitten av 1950-talet. Då hade introduktionen av termoplasterna på 1940-talet gjort det möjligt för uppfinnare att själva tillverka sina produkter med hjälp av handdrivna formsprutor. Under en tioårsperiod växte det fram hundratals plastföretag i Sverige, som tillsammans sysselsatte tusentals personer. Ett av dessa var Plast-Teknik.

Ingenjör Rune Ström arbetade i början av 1950-talet som ritare på Eriksbergs varv i Göteborg. Ritavdelningen hade cirka 200 anställda, och Rune Ströms uppgift var att rita proviantkylrum till de båtar som byggdes vid varvet. Arbetet blev dock allt mer enformigt i takt med en ökande standardisering, och han började därför tänka ut och konstruera prototyper till olika vardagsvaror, till exempel pennvässare och radergummihållare. Han tog patent på skärapparaten Snitty,

som skulle kunna underlätta arbetet på ritkontoret, men saknade eget kapital och lyckades inte heller få någon annan intresserad av att tillverka den. För att tillverka prototyperna använde han akrylplast (plexiglas), och det ledde honom in i plastbranschen.

Plastindustrins utveckling

Under 1800-talet började man tillverka polymera material i industriell skala. Celluloid framställdes till exempel ur cellulosa på 1860-talet

Plast-Tekniks grundare Rune Ström.

och bakelit, den första helt syntetiskt framställda polymeren, utvanns ur stenkol i början av 1900-talet. Den första maskinen för formsprutning patenterades 1869. Fram till mitten av 1900-talet användes framför allt kol vid plasttillverkningen, men sedan dess har man successivt övergått till råolja, vilket är det som används i dag.

När termoplasterna utvecklades på 1940-talet fick det en stor påverkan på marknaden för plastprodukter. Termoplast, som består av kedjemolekyler, mjuknar vid uppvärmning och övergår i en plastisk formbar smälta. De kan också smältas om många gånger och har obegränsade infärgnings-

möjligheter. Med en liten handdriven formspruta kunde många uppfinnare själva börja tillverka sina produkter. I mitten av 1950-talet fanns det över 500 plastföretag i Sverige. Cirka 5 000 personer arbetade inom plastindustrin.

Plast-Teknik

Tack vare Rune Ströms kontakter inom plastbranschen erbjöds han ett arbete som försäljningsingenjör 1953, och han sade då upp sig från arbetet på Eriksberg. Två år senare kom han i kontakt med den pensionerade fabrikören Gustav Strömblad. Han hade ett eget patent på marknadens mest kända flaggstångsknopp, den vridbara Rix-kulan. Han ville fästa den vid flaggstången med en plasthållare. Nu letade han efter någon som kunde tillverka hållaren, och han var beredd att stödja detta finansiellt.

Här såg Rune Ström en ekonomisk möjlighet att äntligen kunna tillverka skärapparaten Snitty, samtidigt som han producerade Rixhållaren. Rune Ström köpte en Ankerwerk plastmaskin, en branschens Rolls-Royce enligt försäljaren. På hösten 1955 kom produktionen av Snitty och Rixhållaren i gång i det nystartade bolaget AB Plast-Teknik på Gamla Tuvevägen 2 i Göteborg. Snitty kom att tillverkas i fyrtio år i omkring fem miljoner exemplar. Den kopierades i elva länder.

Rune Ströms uppfinning skärapparaten Snitty, som producerades i cirka fem miljoner exemplar under fyra decennier.

Det centrala för Rune Ström och Plast-Teknik var utvecklingen av industriprodukter. Plasten kom successivt in överallt i den tekniska industrin och ersatte ofta tidigare använda material, eftersom den var lätt och billig, och gick att anpassa även till komplicerade kravprofiler. Produkterna utgjordes ofta av komplexa detaljer i små serier, vilket var förenat med, ibland betydande, ekonomiska risker för företaget. Därför satsade man även på tillverkning av hushållsplast, produkter som genererade större och mer stabila intäkter. Med en kombinerad

tillverkning av industriprodukter och konsumentartiklar blev det lättare att anpassa sig vid varierande efterfrågan, och man kunde producera för lager vid tillfällig orderbrist.

Rune Ström insåg snart att företaget behövde egna verktygsmakare för att kunna utöka verksamheten och ta emot order utifrån, och därför byggdes det upp en verktygsavdelning. Redan under hösten 1955 började man sälja tjänster till lokala konkurrenter som Ballografverken och Fixfabriken. En tillverkning av plastaskar med fackindelning och genomskinligt lock med

gångjärn för fiskedrag blev starten på ett helt nytt förpackningsområde, och marknaden för plastförpackningar ökade snabbt. Verktygsboxar blev stor exportframgång för företaget. Genom att investera i större maskiner gick det att tillverka allt större lådor, vilket blev en viktig del av produktionen.

En annan populär artikel var tvättklämmor. Miljontals halva tvättklämmor tillverkades och monterades ihop i ett samarbete med Göteborgs Stads Arbetsberedning. När det blev tillåtet att spela roulette på restauranger 1955 fick Plast-Teknik de första beställningarna på spelmarker. Det blev en mjölkossa för företaget. Under de kommande decennierna var de i stort sett ensamma tillverkare på den svenska marknaden.

Andra exempel på produkter som var lönsamma och producerades i stora serier var dragspelsknappar, pianotangenter, diaramar, filmhjul, tv-dosor och bilbältesdetaljer. Från mitten av 1960-talet och under en 25-årsperiod tillverkade man en miljard plasttrådrullar åt Mölnlycke, sedan Mölnlyckes tidigare leverantör av trådrullar i trä, en liten snickerifabrik i Värmland, hade brunnit upp.

Plast-Teknik inledde 1956 ett mångårigt samarbete med grossistfirman AB Jonas Ek i Stockholm. Jonas

Ek marknadsförde Plast-Tekniks produkter, och Plast-Teknik tog 1957 över tillverkningen av de produkter Jonas Ek sålde under varumärket »Jonas«. När AB Jonas Ek drabbades av en akut likviditetskris 1964, köpte Plast-Teknik företaget. Jonas Eks andel av Plast-Tekniks produktion och försäljning uppgick då till över fyrtio procent. Efter köpet använde Plast-Teknik »Jonas-Hushållsartiklar« som ett samlande namn långt in på 1970-talet, innan företaget började använda sitt eget namn på sina egna artiklar.

Samarbetet med AB Jonas Ek innebar att produktionen ökade kraftigt, vilket krävde större lokaler. 1958 gick flytten till nya lokaler på Ringön, och under åren 1958–1967 byggdes fabriken där ut vid fem tillfällen. När företaget sedan flyttade till en nybyggd fabrik på Exportgatan i Hisings Backa 1972, fick man både en egen busshållplats och en anpassad busstidtabell. Hållplatsen Plastteknik finns fortfarande kvar på Exportgatan.

Under senare delen 1970-talet utvecklades Plast-Teknik mot att bli en mer komplett komponenttillverkare. Man deltog på ett tidigt stadium i kundernas produktutveckling och formgivning, byggde ut kundservicen med olika monteringsarbeten

Muggarna designade av Forse Gnista för Plast-Teknik, med hans speciellt utformade öppna hänkel, har tillverkats i flera decennier och i många färger. Detta är bara ett litet urval.

och servade kunden med inköp, lagring och kontroll.

I oktober 1979 brann fabriken ner till grunden. Den byggdes dock upp igen på rekordtid, och verksamheten kunde starta i nybyggda lokaler bara nio månader efter branden. År 1980 låg Plast-Teknik på plats 903 bland Sveriges 1 000 största företag. Jubileumsåret 1985 var omsättningen över 65 miljoner kronor, och företaget hade 200 anställda. Fem år senare hade omsättningen mer än fördubblats och låg på 150 miljoner kronor.

Efter en kraftig tillväxt under första hälften av 1980-talet drabbades plastbranschen av en strukturomvandling i slutet av 1980-talet, och allt fler av konkurrenterna bytte ägare. Plast-Teknik inledde ett samarbete med Nordiska Plast i Gislaved 1986. Båda företagen producerade konsumentprodukter, och Plast-Teknik sålde Nordiska Plasts sortiment som ett komplement till sitt eget. Tillsammans med Europas största producent av konsumentprodukter i plast, holländska Curver, bildade Plast-Teknik 1990 ett säljbolag för marknadsföring av båda företagens hushållsprodukter i Norden. Eftersom Plast-Teknik sålde Nordiska Plasts sortiment kom även detta att säljas via Curver.

Design och designer

I Sverige saknades det ett skydd för industridesign innan Mönster-

skyddslagen (1970:485) trädde i kraft den 1 oktober 1970. Med lagen fick man ett skydd för design av hantverks- eller industriprodukter under femton år efter att produkten registrerats hos Patentverket (PRV).

Före lagens tillkomst var det mycket vanligt att företagen kopierade varandras produkter, och det var sällan produkterna signerades med formgivarens namn. Ett undantag var AB Jonas Ek, som anlätade olika designer, bland annat Per Bjelving och Forse Gnista. När Plast-Teknik började använda »Jonas« som varumärke fortsatte man ofta, men inte alltid, att ange designerns namn på sina egna produkter. Rune Ström designade själv många plastartiklar. Han satte dock inte ut sitt eget namn på dem, utan använde i stället Per Bjelvings eller Forse Gnistas namn, vilket han gjorde med deras goda minne.

Rune Ström säljer företaget

Rune Ström sålde Plast-Teknik 1994. Nolato köpte den industriella delen och fortsatte med legotillverkning i lokalerna i Hisings Backa under namnet Nolato Plastteknik AB. Verktygen som användes inom hushållsdelen såldes till Nordiska Plast i Gislaved.

Elisabeth Ek är styrelsemedlem i Industrihistoria i Väst

Tillverkningen av snusdosor var en viktig del av Plast-Tekniks produktion, och är det fortfarande vid Nolatos fabrik i Hisings Backa.

Källor

Klason, Carl & Josef Kubát, *Plaster: materialval och materialdata*, Stockholm: Liber, 2002.
Lindblad, Thomas, *Bruksföremål av plast*, Lund: Signum, 2008.
Lindblad, Thomas, *Design till vardags: 100 formklassiker för hemmet*, Stockholm: Bonnier Fakta, 2021.
Plastens vagg i Gislaveds kommun, Gislaved: Gislaveds Industrimuseum, 2010.
Ström, Rune, *Plast-bitarna. Episoder och återblickar på ett företag som föddes ur en idé och växte upp under den första generationen av Svensk Plastindustri*, Göteborg: Plast-Teknik, 1990.

Tack Mats Malm, Claes Fredriksson och Bo Reis för stimulerande samtal om Plast-Tekniks historia.

Sjöfartsmuseet Akvariet i Göteborg öppnar efter fyra års om- och tillbyggnad

Den 10 december öppnar Sjöfartsmuseet Akvariet i Göteborg igen, med sex nya utställningar och en helt ny akvariedel. Den omfattande om- och tillbyggnaden av museet har pågått sedan hösten 2018.

Under jord framför museibyggnaden har en helt ny akvariebyggnad skapats med totalt tio gånger större vattenvolym än tidigare. Det största akvariet rymmer 400 000 liter och här finns ett stort levande korallrev.

Den befintliga museibyggnaden har renoverats och delvis byggts om med en ny entré som vetter mot grönytan vid Karl Johansgatan. Här finns nu också en ny bistro med uteservering vid den nya museiparken.

Sjöfartsmuseets fasad den 1 maj 2022. Foto: Kristin Lidell.

Matti Harju. Från utställningen *Arven efter varven*. Foto: Lena Oritsland.

Besättning pustar ut efter att fartyget *Australic* genomgått en kraftig orkan 1913. Från utställningen *Hav av historier*. Foto: Sjöfartsmuseet Akvariet, arkiv.

I det nyöppnade museet kan man besöka sex nya utställningar. I basutställningen *Hav av historier* berättas – med hjälp av ett stort antal föremål, bilder och arkivfilmer – om människor som färdats över haven under de senaste 400 åren. Det handlar om händelserika resor från Sveriges kust till utländska hamnar, om bland annat emigranternas resor, handel på havet, svenska sjöfarare i det koloniala Kongo och faror som lurar på världshavet.

En annan av de nya basutställningarna heter *Fartyg – så funkade dom!* I den kan man bekanta sig med 30 fartygsmodeller och lära sig mer om båtars funktion och olika fartygsbegrepp.

En basutställning handlar om Göteborgs hamn, *Stad längs vattnet*. En annan, *Stora blå*, vänder sig i första hand till barn 4–10 år, och har som syfte att barnen ska få uppleva havet på olika sätt.

Även varven i Göteborg uppmärksammas i det nyöppnade museet genom fotoutställningen *Arven efter varven*, där man får möta människor och minnen från stadens varv, genom nytagna porträtt, intervjuer och ljudupptagningar. Denna utställning står fram till december 2023.

| Björn Ohlsson är etnolog och sekreterare i Industrihistoria i Väst

Ny bok om varven i Göteborg

**Bokrecension: *Varvsslammer* av Aino Trosell
(Breakwater Publishing 2021)**

Anna, i Aino Trosells roman *Varvsslammer*, satt med en pennstump i handen och klottrade på baksidan av en tidlapp.

- Vad är det du håller på med? Tänker du bli författare?
- Äsch. Tänkte skriva en grej. Inspirerad av Lappen. Men säg inget.

Om det korta citatet ur boken har något med verklighetens författare att göra så blev klottrandet hittills 27 böcker.

Den senaste boken berättar om tiden när göteborgsvarven var de effektivaste i världen. Men också om att arbetskraftsbristen inte bara ledde till utländsk rekrytering utan även till att kvinnor fick jobb som svetsare, traversförare och kranförare.

Kvinnorna lockades till varven med bättre betalning än vad andra arbetsplatser erbjöd. Men också till en besvärlig arbetsmiljö. En undersökning om arbetsförhållandena på Eriksbergssvarvet i slutet av 1960-talet hemligstämplades och tystades ned av företagsledningen. Det var när efterdyningarna av den stora gruvstrejken på LKAB även nådde Västsverige.

Förbättringar av arbetsmiljön tvingades fram. Kvinnorna fick moderna omklädningsrum till skillnad från gubbarna som bara hade ett litet skåp där privata kläder och arbetskläder skulle samsas. Kvinnornas omklädningsrum var två där duscharna skilde rummen åt. Ett omklädningsrum för arbetskläder och ett för privata.

Flera av gubbarna på varvet var skeptiska till att kvinnor började på denna mansdominerande arbetsplats. Men långt ifrån alla var negativa. Det berättas i en intervju om en diskussion mellan en förespråkare och en motståndare till kvinnor som arbetskamrater. Förespråkaren ställde frågan till motståndaren om vad han tyckte om NNs yrkesskicklighet. Svaret blev att

hon var skicklig men »var änna som en gubbe«.

Boken fångar en tidsanda både under en högkonjunktur och när varvet dog. Nedläggningen blev en vändpunkt för många. Skrämmande, utvecklande. Utan nedläggningen hade många varvsarbetare inte tagit nästa steg i livet. Blivit stående. I stället blev det utbildning, nytt jobb. Ny verklighet.

Men även av en tillbakablickande roman kan vi lära något om samtiden och kanske framtiden.

*Jag avskyr diskrimineringen
Men älskar den ljuva särbehandlingen
Skillnaden härfin
Finns egentligen inte
I bägge fallen är jag annorlunda
I ena fallet blir jag kränkt
I det andra enbart lättad*

| Mats Sjölin är ordförande i Industrihistoria i Väst

Kulturföreningen

Gösta Johanssons varv

Christine Fredriksen

Den 25 september 2021 gjorde Industrihistoria i Väst ett studiebesök till Kungsviken på Orust och Kulturföreningen Gösta Johanssons varv. Kungsviken ligger på nordvästra sidan av Orust och är ett område där det har funnits många varv och där båtbyggeriet har starka traditioner. Långt tillbaka i tiden har båtar byggts i denna vik och i näraliggande kustområden.

De första uppgifterna om båtbyggeri på Orust är så tidigt som från 1200-talet, när kung Håkon Håkons-son lät beställa ett större skepp från trakterna. I slutet av 1800-talet fanns flera varv i Kungsviken, där båtar byggdes till svenska fiskare men också till beställare från Norge och Danmark. 1876 byggdes tolv större fiskebåtar samtidigt vid Kungsvikens stränder. Dessutom byggdes under dessa år också däcksbåtar och större

jakter, och mindre båtar som ekor, jullar och kågar i viken.

Under 1900-talet förändrades båtbyggeriet, men Kungsviken var fortsatt en metropol för bohuslänsk varvsverksamhet. På 1930- och 1940-talen började efterfrågan på nöjesbåtar att växa och i Kungsviken byggdes många fritidsbåtar till beställare från västkusten och Göteborg. I slutet av 1940-talet fanns här tolv till fjorton varv i drift för nybyggnationer och reparationer.

Startade eget

Gösta Johansson var en av dessa många duktiga båtbyggare från orten som drev en varvsverksamhet från 1947 och i flera decennier framåt. Han växte upp i Kungsviken och lärde till att bli båtbyggare av sin far och farbror, som var varvsägare.

Gösta startade det egna varvet Kungsvikens Jakt- och Motorbåtsvarv och byggde sin båtbyggarverkstad i denna den östra delen av viken. Verkstaden står kvar på ursprunglig plats, liksom ett skjul för förvaring av båtar och virke som hörde till varvet. 1948–1949 uppförde Gösta en slip.

Efter att varvsverksamheten många

år senare lades ner så har varvsbyggnaderna stått kvar och för sjutton år sedan bildades Kulturföreningen Gösta Johanssons varv. Det var ett antal entusiaster som ville bevara detta fina varv och minnet av Gösta Johansson, men man ville också bevara båtbyggartraditionerna som funnits i Bohuslän.

– Föreningen ville skapa en levande varvsmiljö, som välkomnar besökare och där man kan få lära sig mer om båtbyggarhantverket, berättar Justus Hultgren, tidigare ordförande i föreningen och Gösta Dahlborg, som nu (från 2022) är ordförande.

Östra sidan av Kungsviken med Gösta Johanssons ljusgröna varvsbyggnad i mitten. Foto: Kulturföreningen Gösta Johanssons varv.

Polstjernen vid bryggan i Kungsviken.
Foto: Kulturföreningen Gösta Johanssons varv.

Arbetsdagar varje vecka

Detta varv är speciellt och det enda av sitt slag som är kvar här, berättar de och en annan av medlemmarna, Dan Nilsson, som också guidade oss runt på studiebesöket. Varvet kallas »Gröna varvet« berättar de, för den ljusgröna karakteristiska färgen. Gösta målade varvsbyggnaden grön för han ville att den skulle skilja sig från de andra varven i viken (som var rödmålade) och »den skulle inte se ut som en la'gård«.

Varje vecka har man arbetsdagar i föreningen när man samlas vid varvet och ser vilka arbeten som behöver göras på byggnader och båtar. Det är flera båtar som har renoverats av medlemmarna och som visas för besökare. Inne i verkstadsbyggnaden står Marie, en drygt sju meter lång så kallad pärebåt.

Förmodligen är båten byggd av Anders Mattsson från Kungsviken. Pärebåtar nyttjades till fiske i ytter-skärgården, men också för att transportera grönsaker och potatis från gårdar på Orust för försäljning i näraliggande samhällen.

– När vi visar Marie så kan vi berättas för besökare på museet hur en klinkbyggd, enepinnad båt är byggd, säger Gösta Dahlborg.

Jakten Polstjernen

Ett viktigt engagemang är förening-

ens lilla jakt *Polstjernen*, som byggdes i Kungsviken 1918 av Julius i Kilen, som Göstas far kallades. *Polstjernen* brukades länge som fiskebåt i innerfjorden utanför Resteröd, som ligger strax söder om Uddevalla, och var då registrerad med distriktsnummer UA 33. Efter att ha haft olika ägare genom åren, kom *Polstjernen* tillbaka till Kungsviken.

– Det var 2007 som föreningen fick kännedom om att *Polstjernen* stod i ett magasin i Lidköping. Vi åkte upp fyra personer från föreningen för att besiktiga och bestämde oss för att köpa denna fina jakt och återbörda den till sin födelseort. Vi har lagt mycket arbete under åren för att återställa båten i gott skick och vi har gått igenom motorn, en Seffle 25 hk från tidigt 1950-tal, och som fungerar bra fortfarande, berättar Gösta Dahlborg.

Tidigare fanns en Avance-motor i båten, som installerades ett par år efter att båten var byggd, så under de första åren användes enbart segel.

Ruffade motorsnipor

Vi får på vår rundvandring på varvsområdet veta mycket om båtbygget i Kungsviken och om verksamheterna som Gösta, och hans far och farbror bedrev.

Vid faderns och farbroderns varv byggdes till i slutet av trettioalet mest ruffade motorsnipor och åren

Gösta Dahlborg och Olle Larsson svetsar vid rodret på Polstjernan.
Foto: Kulturföreningen Gösta Johanssons varv.

därefter blev det några båtar till tullverket och ett antal motorjullar till kustartilleriet. 1943–1945 byggdes femtiosju Långedragjullar vid varvet. Detta var fritidsbåtar som blev mycket populära och det var många från Göteborg som åkte upp till varvet för att beställa.

Vid Gösta Johanssons eget varv byggdes mest jullar och snipor på mellan 20–32 fot. Liksom på andra varv i Kungsviken så var de flesta nybyggnationer vid Kungsvikens Jakt- och Motorbåtsvarv beställningsarbeten. Det var först och främst yrkesfiskare som beställde båtar av

Gösta, men han har också byggt nöjesbåtar.

Beställarna kom från Kungsbacka i norra Halland till Strömstad i norra Bohuslän. Fiskarna kände till vilka båtar de olika varven byggde eller så vände man sig till ett visst varv efter rekommendationer från andra båtägare. Så varvet har aldrig behövt annonsera om sin verksamhet. Men också andra båtar kunde beställas, som 1948 när Gösta fick beställning på en färja till Marstrands Mekaniska Verkstad. Förutom nybyggnationer, arbetade man på varvet med reparationer och översyn av båtar.

Sågade till andra

Varvet hade också ett 15-tal vinteruppläggningar. På 1920-talet köptes en större blocksåg till faderns och farbroderns varv, en blocksåg som senare flyttades till Göstas varv. Med blocksågen utfördes legosågning åt andra varv.

– Vi sågade till nästan alla båtbyggare här i viken på den tiden. Det höll vi på med i många år, som en bisyssla. Det var till större och mindre varv. De större varven hade ju lite mera virke åt gången. Vi sågade som regel alltid upp till en båt i taget. Och så sågade vi upp för dom som byggde bohusekor också. De kom alltid med en fura åt gången och skulle ha sågat. Och det räckte till en eka, berättade Gösta Johansson i en

intervju från 1980-talet.

Fram till året 1974, vid pensionsåldern, drev Gösta en full verksamhet med anställda vid varvet. På 1940-talet var 2–4 man anställda och som mest på 1950-talet hade företaget upp till nio man anställda. Då hade varvet mycket säsongsarbete med att iordningställa vinterförvarade båtar.

Efter pensionen fortsatte Gösta att själv bygga båtar i sitt varv och på 1980-talet hade han också några lärlingar som deltog vid byggandet av tre större bohusjullar. I mitten av 1980-talet belönades Gösta med Göteborgs och Bohus läns Landstings stora kulturpris för sin skicklighet som båtbyggare och sitt intresse för att lära ut båtbyggarhantverket till yngre.

En hyresgäst

I sjutton år har Kulturföreningen Gösta Johanssons varv arbetat framgångsrikt för att bevara denna varvsmiljö, att visa varvet för intresserade besökare och att med varsam hand renovera de båtar som byggts här.

Föreningen har också haft en hyresgäst i några år och det är Orusts skolfartyg *m/s Westkust* som har legat vid varvet vintertid (som har Edshultshall som hemmahamn på sommarens) och som har fått tillgång till varvslokalerna för sina underhållsarbeten av fartygets utrustning.

Det intressanta med varvet är också att i stort sett alla verktyg och maskiner som fanns på Göstas tid fortfarande finns kvar i varvsbyggnaden. Här står bandsågen och en kombinerad rikt- och planhyvel med klinga, fräs och långhålsborr. På utsidan verkstaden hänger bastrumman längs en långvägg. I verkstaden finns också verktyg och elektrifierade handverktyg som elektriska bormaskiner och slipmaskiner. Här är en hel uppsättning yxor och hyvlar som ofta ansågs vara de viktigaste verktygen för en båtbyggare.

Att säga och hyvla virket för hand var innan varven började att skaffa maskiner, några av de mest arbetssamma momenten vid byggandet av en båt.

– Ja, yxan och putshyveln får man ha fortfarande, men de grävsta jobben det gör ju bandsågen och maskinhyveln nu. Så att det jobbet som var tyngst förr, det går lättast idag. Handjobbet numera, det blir mest på tillpassningen, berättade Gösta Johansson vid en intervju.

Förhandlingar pågår

Kulturföreningen Gösta Johanssons varv har arrenderat varvet allt sedan 2005, men förra våren meddelade den nuvarande ägaren att han önskade sälja anläggningen. Föreningen skulle få möjlighet att köpa varvet,

men eftersom priser för fastigheter längs kusten i Bohuslän är höga så har föreningen haft ett idogt arbete allt sedan sommaren 2021 med att lösa finansieringen.

När vi besöker föreningen i september är man mitt uppe i förhandlingar med bank, samtal med ägaren, att skriva ansökningar för bidrag till varvet och att värva nya medlemmar. Nu i juni 2022 har arbetet med att köpa varvet i stort sett lotsats i hamn tack vare ett energiskt arbete från medlemmar och ett stort stöd från allmänheten, museiinstitutioner och fonder.

Många gåvor

Föreningen har fått många nya medlemmar och många har skänkt gåvor i form av pengabidrag. Intresset att stödja föreningen har varit stort inte bara i Kungsviken, utan även i Göteborg, Stockholm, ja i hela landet! Flera ansökningar till olika fonder har varit framgångsrika och från exempelvis Thordénstiftelsen, Hellmans fond och Riksantikvarieämbetet har större bidrag erhållits.

Viktigt har varit att den privata ägaren till varvet låtit föreningen ha tid på sig för att ordna finansiering av köpet. För att möjliggöra ett banklån till övertagandet av varvet har ett aktiebolag bildats, AB Gösta Johanssons varv. Leif Magnusson, medlem i föreningen, har varit aktiv vid bil-

Dan Nilsson visar föreningens fotoutställning i båtbyggarverkstaden.
Foto: Sven Ångermark, september 2021.

dandet av bolaget. Men det är Kulturföreningen Gösta Johanssons varv som även framöver kommer att driva verksamheten och alla spännande aktiviteter som arrangeras. Lycka till

i framtiden önskar vi från föreningen Industrihistoria i Väst!

Christine Fredriksen är etnolog och styrelseledamot i Industrihistoria i Väst

Källor

Intervjuer med Gösta Johansson av Christine Fredriksen. Bohusläns museums dokumentation av varv i Bohuslän, tidigt 1980-tal.
Fredriksen, Christine, 1982. *Båtbyggeriet. Bohusläns samhälls- och näringsliv*. Uddevalla.
Landström, Kajsa och Fredriksen, Christine, 2016. *Einar Karlssons varv, Kungsviken*. I: L. Bornmalm, K. Bång, C. Fredriksen, *Skeppsbyggarna 2*. Göteborg.
www.prismavg.se; Gösta Johanssons varv i Kungsviken

Var med och lyft fram kvinnorna som krävde rösträtt!

Det är drygt hundra år sedan både kvinnor och män för första gången fick rösta i riksdagsval och kunde väljas till riksdagsledamöter. Beslutet om kvinnors rösträtt i Sverige hade föregåtts av en lång politisk kamp. Den ledande organisationen hette Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt och samlade lokala rösträttsföreningar i hela landet.

Landsföreningen tog 1913 initiativ till att samla in svenska kvinnors namn för att kräva rösträtt. Genom ett omfattande arbete kunde de året därpå överlämna drygt 351 000 namnunderskrifter till riksdagen. Det var ungefär 18 procent av alla Sveriges kvinnor över 18 år vid den tiden.

Namninsamlingen förvaras av Riksarkivet och i november 2020 publicerades den som bilder i Riksarkivets Digitala forskarsal. För att göra namninsamlingslistorna mer sökbara tas nu nästa steg genom att transkribera den handskrivna informationen i listorna så att den blir tillgänglig som textdata. För att göra den förändringen, det vill säga att förbättra tillgängligheten till demokratis kulturarv, bjuder Riksarkivet in allmänheten att delta i projektet *I demokratins namn – kvinnorna som krävde rösträtt*. Informationen kommer sedan att bli fritt tillgänglig för alla att söka i och att ladda ner via Riksarkivets webbplats. Det kommer då gå att söka på namn, ort och yrke, vilket exempelvis gör det möjligt att på nya sätt studera kvinnor som politiska aktörer i västsvenska industrisamhällen i början av 1900-talet.

För mer information om projektet, se Riksarkivets hemsida: <https://sok.riksarkivet.se/om-soktjansten?infosida=transkribera>

| Karl-Magnus Johansson är förste arkivarie vid Riksarkivet i Göteborg och styrelseledamot i Industrihistoria i Väst

Hamn- och industrimiljöer i Göteborg

En kulturhistorisk inventering

Ida Dicksson

Göteborgs stadsmuseum drog 2016 igång ett större projekt med att inventera hamn- och industrimiljöer i Göteborg tillsammans med industriantikvarierna Ida Dicksson och Lena Knutson Udd. Projektet pågår fortfarande och utförs stegvis i den takt finansiering kan lösas. Det har hittills finansierats genom medel från Göteborgs stadsmuseum, Torsten Söderbergs stiftelse och Länsstyrelsen i Västra Götaland.

Göteborg har en väsentlig del av sin identitet som hamn- och industristad. Samtidigt som Göteborgs byggelsemiljö omvandlas och förnyas i hög takt är kunskapsunderlaget om stadens hamn- och industrimiljöer bristfällig. Tanken är därför att ta fram utökade kunskapsunderlag för att kunna göra väl avvägda, strate-

giska val inför kommande stadsutveckling.

År 2016 genomfördes en pilotstudie där hamn, industrier och industrilämningar i Göteborgs stad under 1800- och 1900-talet identifierades. Källor och kunskapsunderlag som skulle ligga till grund för inventering sammanställdes. Dessutom inventera-

des i ett första steg varvsområdet, Sannegården, Lindholmen, Lundbyvass, Färjestaden, Lundbyverken, Kyrkbyn och Rambergsstaden. År 2020 inventerades Ringön och Frihamnen och 2021–2022 inventeras: Södra älvstranden, Gamlestaden, Kvillebäcken, Marieholm och Backadalen, Söve industriområde, Mellby industriområde, Hjällbo, Agnesberg och Bergsjön. För varje färdiginventerat område färdigställs en rapport och Gis-kartor med länkade bilder och text.

Fem rapporter har färdigställts hittills och dessa hittar du i sin helhet

här: www.dickssonudd.se/hamn-och-industrimiljoer-i-goteborgs-stad/

De färdigställda rapporterna är för: Södra Älvstranden, Kvillebäcken, Backa, Marieholm, Frihamnen, Ringön, Eriksberg, Lindholmen, Götaverken och Lundby.

Tanken är också att publicera utdrag ur inventeringen, i form av historik kring enskilda byggnader, i denna tidskrift framöver.

| Ida Dicksson, industrianthikvarie

Kajskjul 46

Bark & Warburg, Fiskhamnsgatan 41

Ida Dicksson

Den gamla hamnegendomen Majviken köptes 1889 av snickeriföretaget Bark & Warburg som lät uppföra en fabrik och stora virkeslager på platsen. Företaget var specialiserat på standardiserad tillverkning av träbyggnader (dagens »prefab») och tillverkade bland annat många byggnader åt Lotsverket.

Cityvarvet i Göteborg var i drift i liten skala ända fram till 2016. Foto: Lena Knutson Udd 2016.

Bark & Warburg hade redan då en lång historia bakom sig. Snickarmästaren August Bark grundade Sveriges första mekaniska snickerifabrik i Göteborg 1855, efter att ha studerat snickerimaskiner i Australien och Amerika. Snart utvidgades rörelsen genom kompanjonskap med snickarmästare G S Warburg under firma Bark & Warburg och man flyttade till Första Långgatan. På 1870-talet hade fabriken flera patent, två ångmaskiner och 200 anställda.

Från 1889 bedrevs snickeriverksamheten alltså vid Majviken, men

1911 förstördes den dåvarande fabriken i en brand. Byggmästare F O Peterson, mannen bakom F. O. Peterson & Söner Byggnads AB, ritade själv den nya snickerifabriken som uppfördes 1912, med betongkonstruktioner utförda av Kreuger & Toll. Efter branden såldes fastigheten till Göteborgs stad men Bark & Warburg fortsatte arrendera den under 20 års tid.

1930 köpte Bark & Warburg aktiemajoriteten i Nya AB Strömman Larsson i Tingstad och flyttade successivt sin verksamhet dit. Göteborgs stad ville inte längre hyra ut området

vid Majviken på längre kontrakt utan hade andra hamnbyggnadsplaner. På 1930-talet flyttade den tillfälliga hyresgästen Fixfabriken in i snickerifabriken. Bolaget hade startats 1925 som Espagnolettfabriken Fix och efter flytten kom man att expandera snabbt.

Flyttade till Majorna

Fixfabriken blev kvar ända till 1950 då man flyttade till en nybyggd fabrik på Bruksgatan i Majorna. Samtidigt övertogs Bark & Warburgs gamla lokaler av Göteborgs hamn och 1951 sökte Hamnstyrelsen bygglov för ombyggnad av »en vid Majnabbe i Göteborg belägen fabriksbyggnad till administrationsbyggnad«.

På ombyggnadsritningarna som gjordes av Nernst Hansson står »Hamnexpedition« och det var nu byggnaden fick dagens utseende. Stommen, takets form och den yttre byggnadsformen behölls och i söder till viss del även fasaden och fönsterindelningen. I övrigt fick byggnaden ett helt nytt utseende. Byggnaden ägs idag av Göteborgs stad (Higab) och innehåller lager, kontor och restaurang.

Den här artikeln är ett utdrag ur: *Hamn- och industrimiljöer i Göteborg – en kulturhistorisk inventering – Södra Älvstranden*, av Ida Dicksson och Lena Knutson Udd.

Kajskul 46, norra och östra fasaderna. Foto: Ida Dicksson 2021.

Bli medlem i Industrihistoria i Väst!

Föreningens medlemmar utgörs av myndigheter, institutioner, företag och föreningar som inom regionen arbetar på det industrihistoriska fältet samt enskilda personer med intresse för industrihistoria.

Som medlem bidrar du till vår möjlighet att verka påtryckande och för att sprida kunskap om och intresse för det industrihistoriska arvet. Som medlem kan du vara med och påverka vår verksamhet och lyfta fram frågor som du tycker är angelägna och intressanta. Du får också möjlighet att träffa likasinnade och att lära dig mer om Västsveriges industrihistoria.

Som medlem får du vår medlemstidning med artiklar om industrihistoria och nyheter om vad som är på gång inom vårt ämnesområde. Vidare får du kallelse till våra föreningsmöten samt inbjudan att delta i våra aktiviteter, i form av intressanta föredrag, guidningar, stadsvandringar och studiebesök. Tipsa oss gärna om föreningsaktiviteter och ämnen att ta upp i vår tidning.

Missa inte heller föreningens hemsida. På denna ges bland annat information om föreningens aktiviteter och tillgång till tidigare nummer av medlemstidningen, samt arkiv- och litteraturguider.

Medlemskap

Du blir medlem genom att betala in medlemsavgiften till föreningens plusgiro 126 25 70-3 och skicka e-post eller brev med dina kontaktuppgifter till oss. Årsavgiften för enskilda medlemmar är 150 kr, för ideella föreningar 300 kr och för institutioner, myndigheter och företag 500 kr.

Gatunamn berättar om vår industrihistoria – del 16

Lars O. Carlsson

I vår serie kring gatunamn och dess koppling till industrihistoria har vi skrivit om de mest skiftande branscher och samtidigt gästat flera av staden Göteborgs många stadsdelar. Ofta har vi beskrivit namn som ingår i en typ av gruppnamnsområde, exempelvis de före detta frökottagatorna i Högsbo, eller fartygsgatorna i Älvsborg.

Denna gång tänkte jag att vi skulle lyfta fram några exempel på företagsledare utanför Högsbos industriområde.

Carlanderplatsen i Johanneberg till minne av industrimannen Axel Carlander (1869–1939) och hans far Christopher Carlander (1838–1926), två av männen bakom Gamlestadens fabriker AB samt donationsgivare till Carlanderska sjukhemmet. Axel Carlander var inte bara industriman

utan även framstående politiker och affärsman samt generös donator.

Knut Marks Väg i Billdal till minne av industrimannen Knut J:son Mark (1869–1958) även han delägare i Gamlestadens fabriker och son till Johannes Johansson (1841–1898) och Eleonore Lovisa Bourn (1844–1919). Knut

Knut J:son Mark

var kusin med Axel Carlander, vars mor hette Isabella Bourn (1845–1939).

Sven Wingquists Gata vid SKF i Gamlestaden efter industrimannen och maskiningenjören Sven Wingquist (1876–1953), uppfinnaren av det dubbelradiga sfäriska kullagret. Arbetade före SKF-tiden som ung driftingenjör vid Gamlestadens Fabriker. Utsågs till SKF:s förste VD och tillika teknisk chef.

Arvid Palmgrens Gata vid SKF i Gamlestaden minner oss om en annan ingenjör och uppfinnare kopplad till det sfäriska kullagret, Arvid Palmgren (1890–1971). Han var under nästan två decennier chef för SKF:s tekniska avdelning.

Sven Wingquist

Björn Prytz Gata till minne av styrelseproffset, riksdagsmannen och tidigare SKF:s VD Björn Prytz (1887–1976). Även denna gata återfinns vid SKF. Björn Prytz tillhörde den gamla Göteborgssläkten Prytz som även lånat ut efternamnet till Prytzgatan i Örgryte.

Gunnar Engellaus Väg vid Volvo till minne av industrimannen Gunnar Engellau (1907–1967), mannen som ledde Volvos utveckling till att bli en internationell fordonsindustri. Efterträdde av svärsonen Pehr G Gyllenhammar.

Assar Gabrielssons Väg vid Volvo till minne av industrimannen och en av Volvos grundare, Assar Gabrielsson (1891–1962). Gabrielsson hade tidigare

Gunnar Engellau

Gustaf Dahlén

Abraham Robert Lorent

Walter Bengtsson

varit verksam inom SKF-koncernen.

Gustaf Larssons Väg vid Volvo till minne av industrimannen och en av Volvos grundare, Gustaf Larsson (1887–1968). Larsson fungerade som vice vd och teknisk chef.

Gustaf Dahléngatan vid Kvillebäcken, mellan Hjalmar Branting-gatan och Björlandavägen, till minne av industrimannen, chalmeristen och uppfinnaren Gustaf Dalén (1869–1937) som bland annat uppfann klippljusap-paraten och solventilen för fyrar. VD för AGA. Solventilsgatan finns också i dess omedelbara närhet.

A R Lorents Gata vid Klippan till minne av industrimannen Abraham Robert Lorent (1770–1833) som an-

lade sockerbruket vid Klippan som senare kom att bli en del av David Carnegies omfattande anläggning och verksamhet.

Carnegiegatan vid Klippan till minne av David Carnegie d y (1813–1890) som 1836 övertog A R Lorents bruk och utvecklade det stora porterbryg-geriet.

Ekmansgatan i Johanneberg till minne av Oscar Ekman (1812–1907) som var industri- och affärsman samt stordonator. Ekman efterträdde Car-negie som chef för ovan nämnda bruk. Han övertog också Stora Torp efter Carnegie. Stora Torp hade en gång ägts av släkten Prytz.

Zachrissonsgatan nära Munkebäcks-

torget till minne av boktryckaren och företagsledaren Waldemar Zachrisson (1861–1924) som skapade en av Sveriges största tryckerikoncerner, Wezäta AB. Presenterade hösten 1917 vid ett möte med Börssällskapet idéer om en Göteborgsmässa – Svenska Mässan startade 1918.

Walter Bengtssons Gata vid Sandarna till minne av industrimannen och innovatören Walter Bengtsson (1900–1993) som startade Fix-fabriken som bland annat tillverkade fönsterspal-jetter och strumpstickor. Utvecklade också Volvos så kallade takgök, en modell av korriktionsvisare för bilar.

Wendels Väg i Hovås till minne av ägaren och företagsledaren för Möln-

lycke Väfveri Arhur Wendel (1857–1940), barnbarn till grundaren G F Henning och son till Bruno Wendel, som var den första ägaren av den stora trävillan Wendelsberg i Mölnlycke. Carl Arthur Wendel bodde i Wendels-gården i Stora Hovås.

Vill du veta mer om Gatunamn i Göteborg rekommenderas Greta Baums bok *Göteborgs Gatunamn 1621–2000* som utkom 2001. Boken är en trevlig kvällslitteratur för den som vill veta mer om stadens gator samt förklaringar till gatornas namn.

Lars O. Carlsson är Göteborgsförfattare och en flitigt nyttjad föredragshållare kring Göteborgs gatunamn.

Industriarv i bild

Hamnkranar på Lundbystrand som använts av såväl Götaverken som Cityvarvet, som avvecklade sin verksamhet 2016. Från utställningen *Arven efter varven* på Sjöfartsmuseet Akvariet, som öppnar den 10 december 2022. Foto: Lena Oritsland

www.industrihistoriaivast.net